

Η Δικονομία του Ε.Δ.Δ.Α. εν εξελίξει για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων μέσα από τις διαπολιτειακές δεσμεύσεις ενός κοινού δημοσίου συμφέροντος

(Κλιματική Αλλαγή, Κλιματικός Δικαιωματισμός και Κλιματική Διακυβερνητική προστασία)

Μιχαήλ Παπαγεωργίου, Δικηγόρος, Δ.Ν.-Μεταδιδακτορικός Ερευνητής (Συνταγματικό/Διοικητικό Δίκαιο), Εντ. Διδάσκων Νομικών Σχολών ΕΚΠΑ και ΔΠΘ, V.R.Fellow University of Cambridge

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου βρίσκεται σε ένα κρίσιμο σταυροδρόμι σε σχέση με τη δικαιοδοτική του αρμοδιότητα ανάμεσα στα κράτη - μέλη της Ε.Σ.Δ.Α. κατά τη διάπλαση ενός κοινού και εγγυητικού δημοσίου συμφέροντος προς διαφύλαξη, αλλά και προς θετική ανάδειξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έναντι των σύγχρονων προκλήσεων και των αρνητικών επιπτώσεων που επιφέρει η παρουσία της Κλιματικής Αλλαγής στις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες διαβίωσης. Η παρούσα μελέτη εστιάζει στα επιμέρους σχετικά ζητήματα που προκύπτουν ως προς: την παραδεκτή αποδοχή ενός άμεσου και προσωπικού έννομου συμφέροντος, την τεκμηρίωση ισχυρής αιτιώδους συνάφειας μεταξύ προσβολής ενός δικαιώματος, περιβαλλοντικής ζημίας και κλιματικής κρίσης, τη δυνατότητα άρσης του δικονομικού περιορισμού της εξάντλησης των εσωτερικών εθνικών ενδίκων μέσων για την πρόσφορη Προσφυγή στο Ε.Δ.Δ.Α., την εξωχώρια ευθύνη και τον επιμερισμό της λογοδοσίας ανάμεσα στα συμβαλλόμενα κράτη σε σχέση με τις γενικότερες υπερεθνικές τους δεσμεύσεις για την δραστική μείωση των εκπομπών ρύπων προς όφελος τόσο της κοινωνίας των πολιτών, όσο και της ασφαλούς μετάβασης σε ένα νέο αναπτυξιακό μοντέλο βιωσιμότητας και αλληλεγγύης, με ανέκαθεν οριοθετημένο και ισόρροπο δικαιοδοτικό έλεγχο και κατ' εφαρμογή των περιθωρίων εκτίμησης του σύγχρονου κράτους δικαίου και της αρχής της επικουρικότητας του Δικαστηρίου σε σχέση με τις υπαγόμενες σε αυτό έννομες τάξεις. Για όλα τα παραπάνω παρατίθεται η αναφορά των τριών εκκρεμών υποθέσεων στο Ε.Δ.Δ.Α. (Duarte Agostinho και λοιποί κατά Πορτογαλίας, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και λοιποί κατά Ελβετίας και D. Carême κατά Γαλλίας)

που έχουν παραπεμφθεί μέσα στο 2022 ενώπιον της Ευρείας Σύθεσης του Δικαστηρίου, εξαιτίας της μείζονας σημασίας των αιτημάτων που επιβάλλεται δικαστικά να απαντηθούν για την αποτελεσματικότητα των όρων και των αρχών του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου απέναντι σε έναν κοινό διακυβερνητικό κίνδυνο, όπως είναι οι δυσμενείς επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής στη ζωή του ανθρώπου και στη διαγεωγραφική βιωσιμότητα των δημοκρατικών κοινωνιών.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹ του Συμβουλίου της Ευρώπης εγκαθιδρύει στις συνταρτήσεις του ενιαίου συνταγματισμού έναν κομβικό πυλώνα «διαπολιτειακής» συνοχής και ασφάλειας δικαίου, ως προς τη διασφάλιση των έννομων δικαιωμάτων/συμφερόντων και τη διάπλαση των αντίστοιχων θεμελιωδών διακυβερνητικών δεσμεύσεων αυτού που ορίζουμε ως «ευρωπαϊκό κράτος δικαίου», παρά τις όποιες επιμέρους αντιστάσεις και επιφυλάξεις διατηρεί ως προς την έκταση και την ένταση της λογοδοσίας της ειδικά το ενωσιακό οικοδόμημα.²

1. Σημ.: Η Ε.Σ.Δ.Α. κυρώθηκε με το Ν. 2329/1953 και επαναθεμελιώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το Ν. 53/1974, με επιβεβαιωτικό τρόπο κατά την αποκατάσταση της «κανονικότητας» του δημοκρατικού πολιτεύματος, αφού η δικτατορία «των Συνταγματαρχών» προηγουμένως την είχε αποκρημάσει. Με το Ν. 1846/1989 ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη η Ανακοίνωση των Υπουργών Εξωτερικών των κρατών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 15ης-01-1985 για την καθιέρωση της ατομικής προσφυγής ενώπιον αρχικά και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και μετέπειτα ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου.
2. Βλ. αρνητική Γνωμοδότηση Ολομέλειας του Δ.Ε.Ε. υπ' αριθμ. C-2/13 στις 18-12-2014 για τη Συμφωνία προσχώρησης της Ε.Ε. στην Ε.Σ.Δ.Α. και τη συναφή προηγούμενη επίσημη αρνητική Γνωμοδότηση υπ' αριθμ. C-2/94 στις 28-03-

Το Ε.Δ.Δ.Α., ως το κατευθυντήριο Δικαστήριο της Σύμβασης, ερμηνεύει και εγγυάται, κατά βάση τον πυρήνα των κατοχυρωμένων σ' αυτή δικαιωμάτων, υπό την οριοθετημένη δικονομικά και επί του πρακτέου δικαιοδοτικού ελέγχου.³ Συνδιαμορφώνοντας, με αυτόν τον τρόπο, το δικαιοκρατικό και το δημοκρατικό εκτόπισμα των συμβαλλόμενων έννομων τάξεων ως προς τις ρυθμιστικές απαιτήσεις και τα όρια της νομιμότητας του δημόσιου παρεμβατισμού και των περιθωρίων εκτίμησης του κράτους δικαίου για τις ανάγκες μίας δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας και ευνομούμενης Πολιτείας μέσα από τις αναγκαίες θεσμικές ισορροπίες ανάμεσα στο δικαιωματισμό και το δημόσιο συμφέρον.⁴

Ακριβώς επειδή η Ε.Σ.Δ.Α. ως προς τη βιωσιμότητα και την αποδεκτικότητά της διαπνέεται από ένα πυκνό, θεμελιώδες, αλλά και συνάμα «ανοιχτό» κανονιστικό πλαίσιο διακρατικών ισορροπιών και δικαιο-αξιακών κεκτημένων για την εξωτερική δικαιοδοτική λογοδοσία των συμβαλλόμενων κρατών-μερών, η επαγωγική δικαιοπλαστική της επίδραση και η δικαιοπαραγωγική της συν-εξέλιξη πολλές φορές δεν πηγάζει μέσα από την ρητή και την τυπική δικαιοκρατική της αναμόρφωση. Καθώς μία τέτοια (μεταρ-)ρυθμιστική (ανα-)προσαρμογή απαιτεί ευρύτερες δικαιοπολιτικές συναινέσεις 47 διαφορετικών (σε συμφέροντα, ανάγκες και δυνατότητες) έννομων τάξεων. Γι' αυτό και αναπτύσσεται μέσα από τη «ζωντανή» της ερμηνεία⁵ και τη συναφή δυναμική νομολογιακή επεξεργασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁶ και των αλληλοεπιδράσεων που αυτά διαλαμβάνουν

μέσα από τις προκλήσεις της σύγχρονης διαβίωσης και τις απαιτήσεις του αλληλέγγυου διακυβερνητικού παρεμβατισμού, διαπλάθοντας συνακόλουθα και ένα αντίστοιχο κοινό δημόσιο συμφέρον θετικής εγγυητικής προστασίας ανάμεσα στις εθνικές έννομες τάξεις.⁷

Παράλληλα, είναι γνωστό, πως εξαιτίας των ως άνω συσχετισμών δεν υφίσταται κάποια ρητή και συγκροτημένη σύγχρονη κανονιστική διάταξη υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος,⁸ που να καθιερώνει ένα αντίστοιχο «prima facie» άμεσο ατομικό ή έστω συλλογικό/κοινωνικό περιβαλλοντικό δικαίωμα-έννομη αξίωση, ούτως ώστε ν' απορρέει αταλάντευτα και η σχετική δυνατότητα της ευθείας Προσφυγής επ' αυτού με την αιτιώδη επίκληση ενός άμεσου και προσωπικού έννομου συμφέροντος. Η συγκεκριμένη ρυθμιστική δυστοκία για ένα τόσο καίριο ζήτημα πολιτειακού προστατευτισμού και θετικής δικαιωματοκεντρικής μέριμνας στο σύγχρονο κράτος δικαίου,⁹ όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος με όρους αλληλέγγυας βιώσιμης ανάπτυξης και διαγενεακής ισότητας, αποτυπώνει αφενός τους δύσκολους διακυβερνητικούς συσχετισμούς ενός υπερεθνικού καταστατικού κειμένου 70 και πλέον χρόνων και αφετέρου την ανάγκη δικαιοκρατικής επικαιροποίησής του, ήτοι όχι μόνο μέσω της διασταλτικής και εννοιολογικής ερμηνείας των ήδη κεκτημένων έννομων αξιώσεων του παραδοσιακού δικαιωματισμού, αλλά με την ευθεία κατάρτιση ενός «πράσινου» Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στους κόλπους του Συμβουλίου της Ευρώπης,¹⁰ απόρροια επιβεβλημένων ανθρωπιστικών διακρατικών συναινέσεων και αλληλέγγυων περιβαλλοντικών δε-

1996, πέρα της ρητής δέσμευσης του άρθρου 6 παρ. 2 της Σ.Ε.Ε..

3. Βλ. ρητή κατοχύρωση της αρχής της επικουρικότητας και του περιθωρίου εκτίμησης του κράτους δικαίου στο 15ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο που τροποποιεί το Προσώμιο της Ε.Σ.Δ.Α.
4. Σημ.: Βλ. εκτενέστατη παράθεση της νομολογιακής εξέλιξης της «δίκαιης ισορροπίας» (-fair balance), που αποτελεί την πλέον καίρια ρυθμιστικά δικαιοδική αρχή στις εκτιμήσεις του Ε.Δ.Δ.Α. ανάμεσα στο δικαιωματισμό και το παρεμβατισμό του κράτους δικαίου σε Ι. Σαρμά, Η Δίκαιη ισορροπία, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου του Ανθρώπου, της σειράς, Τα μεγάλα θέματα της Νομολογίας 3, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2018. Βλ. επίσης προσέγγιση του πρώην προέδρου του Ε.Δ.Δ.Α., νορβηγού R. Ryssdal, Opinion: The Coming Age of the European Convention on Human Rights, European Human Rights Law Review, Sweet & Maxwell, 1996, 18 και 26.
5. Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., Soering κατά Ην. Βασιλείου, Αριθμ. Προσφ. 14038/88, στις 07-07-1989: «η Σύμβαση είναι ένα ζωντανό κείμενο» που «πρέπει να ερμηνεύεται κάτω από τις σημερινές συνθήκες» και Σ. Βλαχόπουλος, Η δυναμική ερμηνεία του Συντάγματος, Η προσαρμογή του Συνταγματικού κειμένου στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, Ευρασία, 2014, σελ. 139.
6. Χ. Contiades/Ι. Tassopoulos, Constitutional Change in Greece, σε: Χ. Contiades (επιμ.), Engineering Constitutional

Change. A Comparative Perspective on Europe, Canada and USA, Routledge, 2013, 164 επ..

7. Η. Davis, Human Rights Law, Oxford University Press, 4η έκδ., 2016, 182.
8. Βλ. Ε. Περάκης/Π. Γρηγορίου (επιμ.), Περιβάλλον και Διεθνές Συμβατικό Δίκαιο. Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής, Α.Ν. Σάκκουλας, 1997, σελ. 21.
9. Βλ. Προσέγγιση Α.Ρ. Mowbray, The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights, Hart Publishing, 2004, σελ. 229.
10. Βλ. Βλ. την υπ' αριθμ. 1614/2003 Σύσταση Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η συγκεκριμένη Σύσταση παρακινούσε τα κράτη-μέλη, ν' αναγνωρίσουν ένα θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα-αξίωση, για την προστασία του περιβάλλοντος (ως υγιές, ασφαλές και βιώσιμο), διασφαλίζοντας και τα συναφή ατομικά/συλλογικά διαδικαστικά δικαιώματα. Πρότεινε δε στην «Επιτροπή Υπουργών», να κατάρτισε ένα αντίστοιχο «περιβαλλοντικό» Πρόσθετο Πρωτόκολλο εντός της Ε.Σ.Δ.Α.. Η πρώτη συγκροτημένη πρόταση για ένα αυτοτελές και διακριτό «εσδαϊκό» δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος διατυπώθηκε μόλις το 1973, βλ. αναλυτικότερα: The Working Group for Environmental Law, The Right to a Humane Environment: Proposal for an Additional Protocol to the European Human Rights Convention, 1973, 29.

σμεύσεων ισόρροπων με τις ανάγκες της κοινωνίας των πολιτών και την υπεύθυνη ελευθερία των αγορών.

Υπό τις παραπάνω συνθήκες, οι πρώτες πρώιμες αμιγώς ατομικές Προσφυγές για την προστασία του περιβάλλοντος πράγματι απορρίφθηκαν λόγω «καθ' ύλην» αναρμοδιότητας (*ratione persone*).¹¹ Ωστόσο, με την ανθρωποκεντρική αναφορά ενός «βιωματικού» δικαιώματος (και αντίστοιχης έννομης αξίωσης εγγυητικής ευνομίας προς το κράτος) για την «προστασία» του περιβάλλοντος κατά τη διακριτή διαφύλαξη θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου οι δικαιοκεντρικές διαδικασίες και η ρυθμιστική ουσία του «προστατευόμενου περιβάλλοντος» ως έννομου αγαθού συνδέθηκαν με τον πυρήνα του δικαιωματισμού και της θετικής κοινωνικής μέριμνας, καταλήγοντας σήμερα ακόμα και στην έννομη διεκδίκηση-απόδοση όρων, όπως της «Κλιματικής Δικαιοσύνης». Έτσι σταδιακά το Ε.Δ.Δ.Α. ανταποκρίθηκε μέσω της ερμηνευτικής του δυναμικής στη διασφάλιση αυτών των δίκαιων «διαπολιτειακών συμφερόντων», με αιτιώδη άξονα τις ανάγκες του ανθρώπου και την κοινωνική του διαβίωση/πρόοδο μέσα σε μία δημοκρατική έννομη τάξη και σε «ζωντανή» αλληλεπίδραση με τις πραγματικές προκλήσεις του ευρωπαϊκού και πανανθρώπινου δικαιωματισμού,¹² ανέκαθεν με θεσμικό και δικαιοπολιτικό σεβασμό ως προς την επικουρική δικαιοδοτική εμπέλεια των αρμοδιοτήτων του έναντι των κρατών-μελών της Σύμβασης.

Οι πλούσιες πλέον τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990,¹³ «πράσινες» νομολογιακές αναφορές του Ε.Δ.Δ.Α., ερμηνευτικά στοιχειοθέτησαν και εσωτερίκευσαν ένα κανονιστικά ιδιότυπο πε-

ριβαλλοντικό κεκτημένο· είτε ελέγχοντας τη διοικητική

εκπλήρωση και την έννομη τήρηση των κρατικών «μηχανισμών»-«πλαισίων» για την προστασία του περιβάλλοντος, κατ' εφαρμογή επιμέρους «διαδικαστικής φύσεως» κατοχυρωμένων και αναγνωρισμένων διεθνώς δικαιωμάτων, είτε συνδέοντάς το ευθέως -και πάντοτε ωστόσο με στενή αιτιώδη συνάφεια- με ουσιαστικά ατομικά έννομα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως της ίδιας της ζωής, της υγείας και της οικογενειακής/οικιστικής διαβίωσης του ατόμου.¹⁴ Εξάλλου, η πλέον χαρακτηριστική αντανάκλαστική αναγνώριση του δικαιώματος¹⁵ σ' ένα υγιές, ασφαλές και προστατευόμενο περιβάλλον αναδύεται μέσα από τη θετική και αποθετική διασταλτική προέκταση των διατάξεων του άρθρου 8 παρ. 1 και 2 της Σύμβασης για την προστασία της ιδιωτικής ζωής και κατοικίας.¹⁶

Εστιάζοντας, λοιπόν, σε αυτό το ιδιαίτερο και δημιουργικά εξελισσόμενο πλαίσιο γύρω από την «εσδαϊκή» προστασία του περιβάλλοντος διαβίωσης του ανθρώπου και βιώσιμης ανάπτυξης της ευνομούμενης Πολιτείας, ειδικά επί της διαχείρισης και της αντιμετώπισης των επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής είναι σημαντικό να παρουσιαστεί το μεταβατικό στάδιο και το δικαιοδοτικό μεταίχιμο που βρίσκεται σήμερα η δικανική κρίση και θεσμική παρέμβαση του Ε.Δ.Δ.Α. έναντι των συμβαλλόμενων κρατών - μελών του. Καθώς εν αναμονή των επερχόμενων κρίσεων της Ευρείας Σύθεσής του (*Grand Chamber*), έπειτα από τις επιμέρους ρηξικέλευθες παραπεμπτικές αντιδράσεις Τμημάτων του, ενδέχεται ν' αποδοθούν ακόμα και μείζονος σημασίας ανατρεπτικές δικονομικές παρεκκλίσεις για τη ρυθμιστική

11. Γ. Κτιστάκης, Ο Περιβαλλοντικός Ακτιβισμός του Στρασβούργου, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Σάκουλας, σελ. 409, βλ. και Dr S. κατά Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας Αριθμ. Προσφ. 715/60, X και Y κατά Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας Αριθμ. Προσφ. 7407/76,

12. Σημ.: Χαρακτηριστικά ο δικαστής Weeramantry στην υπόθεση *Gabčíkovo-Nagymaros* ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου το 1997 κατέγραψε στη Γνωμοδότησή του ότι «η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί ζωτικό μέρος του σύγχρονου δόγματος για τα ανθρώπινα δικαιώματα, διότι αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση γι' αυτά» βλ. Αναλυτικά *Separate Opinion of Vice-President Weeramantry, International Court of Justice, Gabčíkovo-Nagymaros Project*, 1997, παρ. 91-92: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-03-EN.pdf>. βλ. και έκθεση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε. ως προς το αδιάθετο και την αλληλεξάρτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από την έννομη προστασία του περιβάλλοντος και των διάχυτων κοινών επηρεαζόμενων προσβολών σε UN Human Rights Council, Human rights and the environment, Resolution 37/8, 9 April 2018 (A/HRC/RES/37/8)

13. βλ. Lopez Ostra κατά Ισπανίας αριθμ. Προσφυγής 16798/90

14. Σημ.: Η αλληλεπίδραση του προστατευόμενου περιβάλλοντος με τις διατάξεις: του άρθρου 8 περί προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και κατοικίας, του άρθρου 2 περί της προστασίας της ζωής, του άρθρου 6 περί δίκαιης δίκης, του άρθρου 13 περί του δικαιώματος της αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής και του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου περί προστασίας της περιουσίας-ιδιοκτησίας, εκτιμώνται και κατηγοριοποιούνται ως οι σημαντικότερες έννομες δικαιωματοκεντρικές του δεσμεύσεις-απαιτήσεις, όχι μόνο για την παρακολουθηματική του εκπλήρωση, αλλά και για την ίδια τη σύσταση και την εξέλιξή του ως έννομο αγαθό και προστατευτική αξίωση-συμφέρον «για τον άνθρωπο-από τον άνθρωπο».

15. Σημ.: Αυτή η «εξ αντανάκλασεως» προστασία (*“protection par ricochet”*) θωρακίζει, προωθεί και αναπτύσσει τα ευρύτερα προστατευτικά όρια της Σύμβασης, μεταξύ του καταρχήν κανονιστικού περιεχομένου ενός ανθρωπίνου δικαιώματος και της εφαρμοστικότητάς του στις αποδοτικές ανάγκες και στις λειτουργικές σύννομες απαιτήσεις μίας ισορροπημένης δημοκρατικής κοινωνίας εντός ενός οργανωμένου κράτους δικαίου.

16. L. Hoffmann, The University of Human Rights, Judicial Studies Board Annual Lecture, διαθέσιμο στο: www.brandeis.edu/ethics/pdfs/internationaljustice/bijj/BIIJ2013/hoffmann.pdf, 2009.

θέση και τον παρεμβατικό ρόλο του Δικαστηρίου του Στρασβούργου με αφορμή την έννομη προστασία κοινών δημόσιων συμφερόντων και της αλληλεπίδρασης τους με τις διαπολιτειακές αξιώσεις του ανθρωπιστικού δικαιωματοσυστήματος, κατά τη σύνθεση των όρων της Κλιματικής Δικαιοσύνης σε υπερεθνικό επίπεδο με άμεσες και ισόρροπα δίκαιες εθνικές επαγωγές. Διαλαμβάνοντας έτσι ταυτόχρονα «ουσία» σηματοδοτικές δικαιοτικές εκτιμήσεις ως προς την εξελισσόμενη δυναμική ερμηνεία των ήδη κατοχυρωμένων εσδαϊκών δικαιωμάτων, αλλά και την «προστατευτική» «θετική ευθύνη» του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου,¹⁷ αναμορφώνοντας εκ βάθρων τα εξωτερικά θεσμικά του αντίβαρα επί της διακυβερνητικής έννομης συνεργασίας και της ευθείας υπερεθνικής δικαιοδοτικής κρατικής λογοδοσίας.

Πιο συγκεκριμένα, στους κόλπους του Ε.Δ.Δ.Α. εντός του 2022 ξεχωρίζουν ως υποθέσεις «Κλιματικής Δικαιοσύνης» τρεις νομολογιακές αναφορές¹⁸ που αξιολογήθηκαν ως μείζονος σημασίας και υψηλής προτεραιότητας, έστω κατά την αρχική εισαγωγική τους εξέταση και πέρα μάλιστα από τα στεγανά των δικονομικών όρων του παραδεκτού, από την επιμέρους σύνθεση Τμημάτων του Ε.Δ.Δ.Α., παραπέμποντάς τες ξεχωριστά στην Ευρεία/Μείζονα Σύνθεση (αποτελούμενη από το Πρόεδρο του Δικαστηρίου άλλους 16 Δικαστές) του Δικαστηρίου για την τελική δικαιοδοτική κρίση. Αναζωπυρώνοντας έτσι στις ημέρες μας το ενδιαφέρον του νομικού κόσμου, της συμμετοχής κοινωνίας των πολιτών και της αλληλοεπιδρώμενης οικονομίας των αγορών, αλλά και την θεσμική κινητοποίηση των εθνικών έννομων τάξεων, ως προς την εμβέλεια και την ακτινοβολία της Σύμβασης εντός των εθνικών πολιτειακών δεσμεύσεων, προσπερνώντας κατ' επέκταση επί του παρόντος ακόμα και τα πιο ισχυρά κρατικά τείχη των *ultra vires* ενστάσεων που ανταγωνιστικότερα και συναφώς συγκροτημένα εγείρονται τόσο από την ίδια την Ε.Ε., αυτή τη φορά ως προς τη δική της διαπολιτειακή αυτοτέλεια, όσο και από τα επιμέρους κράτη-μέλη και την ευθύνη που αυτά επιμερίζονται στην ευρύτερη υπερεθνική τους λογοδοσία.

Ασχέτως, μάλιστα των τελικών επιμέρους εσδαϊκών δικονομικών κρίσεων είτε με την τυχόν μεθοδολογικά διασταλτική ανατροπή των μέχρι σήμερα δικονομικών και δικαιοκρατικών δεδομένων, είτε με την εν τέλει ευλαβική διακριτική ισορροπία επί των δικαιοδοτικών εξωτερικών θεσμικών αντιβάρων του κράτους δικαίου, ήδη

έχει ανάψει η φλόγα της αποφασιστικότερης διακρατικής λογοδοσίας και της πλέον ενισχυμένης δικαιο-ρυθμιστικής ελεγχιμότητας σε επίπεδο εσδαϊκού δικανικού ελέγχου επί των επιβεβλημένων προστατευτικών παρεμβάσεων μίας σύγχρονης ευνομούμενης δημοκρατικής και αλληλέγγυας Πολιτείας έναντι των κοινών ανθρωπιστικών δεσμεύσεων και επιταγών που ανάγονται στη δημόσια σφαίρα του δημοσίου συμφέροντος, όπως εμφατικά είναι η βιώσιμη αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και η έννομη αποτελεσματικότητα των επιμέρους αντίστοιχων δημοσίων δράσεων και αντιδράσεων των Λειτουργιών και των Εξουσιών ενός κράτους-συμμέτοχου και συνυπεύθυνου στις υπερεθνικές προκλήσεις της πραγματικότητας.¹⁹

Στην πρώτη υπόθεση *Duarte Agostinho και λοιποί κατά Πορτογαλίας και άλλων 32 έννομων τάξεων*²⁰ οι έξι προσφεύγοντες είναι νέοι, ακόμα και ανήλικοι, πολίτες πορτογαλικής καταγωγής γεννημένοι από το 1999 έως το 2008. Στην Προσφυγή τους ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. υποστηρίζουν ότι οι εκτεταμένες δασικές πυρκαγιές που εκδηλώνονται ετησίως στην Πορτογαλία αποτελούν απότοκο της υπερθέρμανσης του Πλανήτη και της αντίστοιχης ανεπαρκούς λήψης πολιτειακών μέτρων για την αντιμετώπιση και τον περιορισμό της κατά τα διεθνή πρότυπα και κατά τις συναφείς διεθνείς δεσμεύσεις της κάθε εναγόμενης έννομης τάξης. Ισχυρίζονται δε πως επαπειλείται σειρά αρνητικών επιπτώσεων για τη ψυχοσωματική τους υγεία εξαιτίας των εν λόγω κλιματικών μεταβολών και ότι με βάση τη ραγδαία αύξηση θερμοκρασίας της Γης πληθαίνουν οι πρωτοφανείς καύσωνες τους θερινούς μήνες, διογκώνοντας περαιτέρω πρακτικά προβλήματα επί της καθημερινής τους διαβίωσης όπως χαρακτηριστικά αναφέρονται οι διαταραχές στον ύπνο, οι μερικότερες αλλεργίες με βάση τις ακραίες κλιματικές συνθήκες και τα ειδικότερα αναπνευστικά προβλήματα ιδίως ως αποτέλεσμα της ατμοσφαιρικής ρύπανσης. Μάλιστα, δύο προσφεύγοντες τονίζουν πως εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής αντίστοιχα τη χειμερινή περίοδο ελλοχεύουν ιδιαίτερος επιβλαβείς περιστάσεις για τις ίδιες τις οικογενειακές τους εστίες - κατοικίες, λόγω του υπέρμετρου όγκου των επαυξανόμενων, χρόνο με το χρόνο, καταγίδων και της οικιστικής γεινιάσής τους με τη θάλασσα. Όλοι οι προσφεύγοντες επί της αμεσότητας και της σημαντικότητας της προσβολής των δικαιωμάτων τους, που αποτελεί και το ειδοποιό ζήτημα για τη στοιχειοθέτηση και την αιτιώδη συνάφεια του έννομου συμφέροντός τους, αλλά και για την ανατροπή των αντίθετων παγιωμένων (και ως επί

17. Βλ. Önerildiz και λοιποί κατά Τουρκίας (αριθμ. Προσφυγής 48939/99), βλ. επίσης *Budayeva και λοιποί κατά Ρωσίας* (αριθμ. Προσφυγής 15339/02)

18. Βλ. *Duarte Agostinho και λοιποί κατά Πορτογαλίας* (Αριθμ. Προσφυγής 39371/20), *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz κατά Ελβετίας* (αριθμ. Προσφυγής 53600/20) και *D. Carême κατά Γαλλίας* (Αριθμ. Προσφυγής 7189/21)

19. Βλ. UN Special Rapporteur on toxics and human rights, *The right to science in the context of toxics substances*, A/HRC/48/61, 2021.

20. Αριθμ. Προσφ. 39371/20

το πλείστον εύλογων) ενστάσεων έναντι της διαμόρφωσης μίας αφηρημένης λαϊκής αγωγής (*actio popularis*) κατά τον αυστηρό έννομο προσδιορισμό των θιγόμενων προσώπων, αλλά και για την αιτιώδη ένταση της έννομης-άμεσης και προσωπικής-προσβολής των επιμέρους αξιώσεών τους, προτάσσουν την αστάθμητη αβεβαιότητα και τους σαφείς συναφείς επαπειλούμενους κινδύνους επί των όρων και των συνθηκών της διαβίωσής τους. Ενεργοποιώντας αντίστοιχα και τις ειδικότερες περιβαλλοντικές δικαιοκτικές αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης, ως προς την ανάγκη διαπολιτειακής αντιμετώπισης των απειλών και των κινδύνων που ανάγονται στην κλιματική ανισορροπία του περιβαλλοντικού κεκτημένου, η οποία και σε διαγενεακή βάση θέτει εν αμφιβόλω την ασφάλεια και τις βιώσιμες προοπτικές της ποιότητας της ζωής τους. Μάλιστα, στη συγκεκριμένη υπόθεση συναρτάται για πρώτη φορά σε «εσδαϊκό» επίπεδο το νεαρό της ηλικίας των προσφευγόντων σε σχέση με τα διακυβευόμενα έννομα αγαθά και συμφέροντά τους, όπως και με τις αντίστοιχες θετικές έννομες αξιώσεις που εγείρουν έναντι της προστατευτικής παρέμβασης των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης που δεσμεύονται από ένα ευρύτερο πλαίσιο διεθνών περιβαλλοντικών δεσμεύσεων.

Πιο συγκεκριμένα, στρέφονται επί τούτου οριζόντια κατά 33 κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, αποτιμώντας τις συγκεκριμένες χώρες, ως τα πλέον επιβλαβή διεθνώς ευρωπαϊκά κράτη σε παραγωγή και σε ανοχή εκπομπών ρύπων από βιομηχανικές και λοιπές παραγωγικές δραστηριότητες, δίχως την αποτελεσματική και επαρκή λήψη προστατευτικών πολιτειακών μέτρων για την αντιμετώπιση και τη διαχείριση των ανθρωπογενών περιστάσεων που επιτείνουν το φαινόμενο της Κλιματικής Αλλαγής, ιδίως ως προς τις αρνητικές επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία και τη κοινωνική διαβίωση, σύμφωνα με τα πλέον ενδεδειγμένα επιστημονικά δεδομένα (κατά τα πρότυπα και τις διακυβερνητικές εκθέσεις του I.P.C.C.). Ως εκ τούτου, κατά τη μέχρι σήμερα διασυννοριακή και εθνικά κατακερματισμένη αναμικτή αντίδραση των κρατών, οι προσφεύγοντες εκτιμούν πως τα εναγόμενα κράτη δεν συμμορφώνονται με τις απαραίτητες θετικές τους υποχρεώσεις βάσει του άρθρου 2 (δικαίωμα προστασίας της ίδιας της ζωής) και του άρθρου 8 (δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής διαβίωσης) της Σύμβασης,²¹ υπό το ειδικότερο και σύγχρονο πρίσμα των αναλογικά ισόρροπων και δίκαιων διακρατικών τους δεσμεύσεων περί άμεσου περιορισμού/μετριασμού της αύξησης της θερμοκρασίας της Γης στο πλαίσιο της Συμφωνίας του Παρισιού για το Κλίμα (*Paris Agreement*) με έναρξη ισχύος

εν έτη 2016. Επιπρόσθετα, προβάλλουν παράβαση και των διατάξεων του άρθρου 14 της Ε.Σ.Δ.Α. (περί απαγόρευσης των διακρίσεων) σε συστηματικό συνδυασμό με τις ως άνω διατάξεις του άρθρου 2 και του άρθρου 8 της Σύμβασης, υποστηρίζοντας ότι η υπερθέρμανση του πλανήτη επηρεάζει ιδιαίτερα τη δική τους γενιά, αφού με δεδομένο το νεαρό της ηλικίας τους, ο περιορισμός των δικαιωμάτων τους μακροπρόθεσμα, κατ'εφαρμογή και των περιβαλλοντικών δικαιοκτικών αρχών της πρόληψης και της προφύλαξης, τεκμαίρεται σαφώς πιο ουσιώδης και επαυξημένος έναντι των προηγούμενων και απερχόμενων γενεών στη γραμμή του χρόνου. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο, πως κατ'επίκληση της ανηλικότητας μερικών εκ των αιτούντων δικαστική «εσδαϊκή» προστασία στην υπό εξέταση εκκρεμή ένδικη διαφορά, υποστηρίζεται ότι οι προαναφερόμενες διατάξεις της Σύμβασης θα πρέπει να ερμηνεύονται τελλολογικά τόσο υπό το πρίσμα μίας άλλης διεθνώς αναγνωρισμένης Σύμβασης, αυτής των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όσο και με τις διατάξεις περί διαγενεακής ισότητας σε σειρά συναφών περιβαλλοντικών Διεθνών - και εθνικά επικυρωμένων σχεδόν από το σύνολο των συμβαλλόμενων κρατών στην Ε.Σ.Δ.Α.-Συμβάσεων, όπως είναι: η Διακήρυξη του Ρίο και η Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή του 1992 και η εκτενέστατα διεθνώς αναγνωρισμένη Συνθήκη Aarhus, περί αποτελεσματικής ενάσκησης των διαδικαστικών περιβαλλοντικών δικαιωμάτων της πληροφόρησης, της συμμετοχής και της διαφάνειας στη λήψη της δημόσιας απόφασης και της πρόσβασης στη δικαστική προστασία για την έννομη κρίση και τη συγκροτημένη ελεγκτική εφαρμογή όλων των προηγούμενων νομιμοποιητικών διοικητικών διαδικασιών, προς διασφάλιση και ανάδειξη της περιβαλλοντικής ανθεκτικότητας και ισορροπίας υπέρ μίας πηγαία δημοκρατικής και αλληλέγγυας Πολιτείας. Το Ε.Δ.Δ.Α., ενεργοποιώντας τις διατάξεις του κανόνα 41 του Κανονισμού του Δικαστηρίου, επιλήφθηκε άμεσα για την εν λόγω υπόθεση, εξετάζοντάς την ως κατεπείγον ζήτημα υψηλής προτεραιότητας. Έτσι μετά την κοινοποίηση της ένδικης διαφοράς και την αναζήτηση των απόψεων-θέσεων των καθών η Προσφυγή κρατών και αφού αποδέχτηκε σημαντικό αριθμό έγγραφων πρόσθετων παρεμβάσεων και υπομνημάτων τρίτων μερών (όπως λ.χ. της ίδιας της Διεθνούς Αμνηστίας, διεθνών περιβαλλοντικών Μ.Κ.Ο., αντιπροσώπων του Ο.Η.Ε., αλλά και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής) παρέπεμψε την υπόθεση τον Ιούνιο του 2022, κατ'άρθρο 30 της Σύμβασης στην Ευρεία Σύμβαση του Δικαστηρίου (*Grand Chamber*), χωρίς να εμμένει τυποποιημένα και περιοριστικά επί της εξέτασης του δικονομικού παραδεκτού της Προσφυγής, ειδικά χαρακτηριστικά ως προς την απαίτηση της εξάντλησης των εσωτερικών εθνικών ένδικων μέσων και ως προς τη συ-

21. Βλ. σχετικές κατευθυντήρια Α. Tatar κατά Ρουμανίας (αριθμ. Προσφυγής 67021/01).

νάφεια της εθνικής εξωχώριας ευθύνης-παθητικής νομιμοποίησης του κάθε κράτους που εναντιώνονται οι προσφεύγοντες για μία κατεξοχήν διασυννοριακή προσβολή των όποιων επιμέρους δικαιωμάτων τους.

Στην έτερη σύγχρονη και επίσης εκκρεμή κατά παραπομπή στην Ευρεία Σύνθεση του Δικαστηρίου υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και λοιποί κατά Ελβετίας*,²² ελβετική περιβαλλοντική ένωση γυναικών, κατά κύριο λόγο «τρίτης ηλικίας» (650 μέλη γυναίκες άνω των 75 ετών), προσέφυγε στο Δικαστήριο του Στρασβούργου, με βάση τα προσωπικά χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες φύλου και ηλικίας των μελών της, καθώς και τις συνακόλουθες προσβολές που υφίστανται επί των επιμέρους έννομων δικαιωμάτων και συμφερόντων τους σε συνάρτηση με τις υποβαθμισμένες συνθήκες διαβίωσής τους, εναντίον της Ελβετίας για τις αλυσιστελείς παρεμβάσεις-μέτρα που ως κράτος η τελευταία έχει λάβει αναφορικά με την ασφαλή και αποτελεσματική αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής. Στην προκειμένη περίπτωση, παρότι η περιβαλλοντική ένωση γυναικών στράφηκε καταρχάς σε εθνικό επίπεδο πρωτίστως ενώπιον των αρμόδιων διοικητικών αρχών, εκδόθηκε σχετική απορριπτική απόφαση του Ομοσπονδιακού Υπουργείου Περιβάλλοντος, Μεταφορών, Ενέργειας, κρίνοντας ότι δεν υφίσταται άμεση και προσωπική βλάβη και συναφές έννομο συμφέρον επί των επιμέρους αξιώσεών τους σε σχέση με τα μέτρα αντιμετώπισης της Κλιματικής Αλλαγής και της διασφάλισης της οικολογικής ανθεκτικότητας του περιβάλλοντος διαβίωσής τους. Συνακόλουθα και σε δικαιοδοτικό επίπεδο εθνικού Ομοσπονδιακού Διοικητικού Δικαστηρίου επίσης κρίθηκε απαράδεκτη η αντίστοιχη Προσφυγή με τη διαπίστωση ότι οι γυναίκες άνω των 75 ετών δεν ήταν η μόνη πληθυσμιακή ομάδα που επηρεαζόταν από την κλιματική αλλαγή, ως ένα ζήτημα ευρύτερου δημοσίου συμφέροντος και εκτεταμένης πολιτειακής μέριμνας. Απορρίπτοντας και την αντίστοιχη Έφεση σε σχέση με τυχόν παραλείψεις του Ελβετικού Κράτους εις βάρος του δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 2 της Ε.Σ.Δ.Α.) ή του δικαιώματος των ηλικιωμένων γυναικών στον σεβασμό και στην προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής τους διαβίωσης και κατοικίας (κατ' άρθρο 8 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α.), ούτως ώστε να εγείρουν και τις αντίστοιχες διεκδικήσεις στους όρους και στα όρια της νομιμότητας των συναφών εθνικών δράσεων. Προ δύο ετών από σήμερα, η εν λόγω περιβαλλοντική ένωση γυναικών κατέθεσε Προσφυγή ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. κινητοποιώντας το Δικαστήριο να τηρήσει το ίδιο πνεύμα αντίδρασης με την παραπάνω υπόθεση *Duarte Agostinho και λοιποί κατά Πορτογαλίας κ.λπ.*, κατά την παραπομπή και αυτής της διαφοράς (στις 26-04-2022) ως μείζο-

νος σημασίας στην Ευρεία Σύνθεση, θέτοντας μάλιστα επίσης ζητήματα διαγενεακής ισότητας και αξιολόγησης των περιβαλλοντικών αρχών πρόληψης και προφύλαξης μέσα από τ' αντίστροφα εν προκειμένω προσωπικά ηλικιακά χαρακτηριστικά των διαδίκων (ηλικιωμένα πρόσωπα τα μέλη της προσφεύγουσας περιβαλλοντικής οργάνωσης σε σχέση με το νεαρό της ηλικίας των προσφευγόντων στην *Duarte Agostinho*) κατά την παρατιθέμενη προσβολή των δικαιωμάτων της προστασίας ίδιας της ζωής και της διαφύλαξης της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και της κατοικίας των μελών της προσφεύγουσας περιβαλλοντικής ένωσης κατά παράλειψη της Ελβετίας λήψης αποτελεσματικών θετικών μέτρων προς απόκρουση των δυσμενών επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής. Προσέγγιση που απαιτεί ωστόσο, ιδιαίτερη τεκμηρίωση ως προς την κανονιστική οριοθέτηση της αρχής της διαγενεακής ισότητας (και της αρχής της μη διάκρισης ως προς την άμεση αποδοτικότητα και την επάρκεια των προστατευτικών μέτρων) για τα έννομα συμφέροντα της ομάδας των ηλικιωμένων γυναικών σε αιτιώδη σχέση με τις επιβλαβείς μεταβολές των συνθηκών και των όρων διαβίωσής τους, εξαιτίας της Κλιματικής Αλλαγής και της αποτελεσματικότητας των δημόσιων δράσεων και παρεμβάσεων που επιβάλλεται σχετικώς να ληφθούν για την στοχευμένη αντιμετώπιση αρνητικών επιπτώσεων που επέρχονται ακριβώς λόγω της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στην υγεία των θιγόμενων προσώπων, αλλά ακόμα και στην επαπειλούμενη θνησιμότητά τους, κατά προστατευτική εφαρμογή και των αρχών της πρόληψης και της προφύλαξης.

Επιπρόσθετα, στο πεδίο της ουσιαστικής ενάσκησης του δικαιώματος της δικαστικής προστασίας σε εθνικό επίπεδο και της δίκαιης δίκης κατά τα πρότυπα της Σύμβασης κατ' άρθρο 6 παρ. 1, η *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* προβάλλει μία επιπλέον ένσταση-παραβίαση αναφορικά με την μη αποτελεσματική και πρόσφορη πρόσβαση στη δικαστική προστασία. Καθόσον τα εθνικά ελβετικά δικαστήρια δεν απάντησαν δεόντως στις αξιώσεις της προσφεύγουσας περιβαλλοντικής ένωσης, εκδίδοντας εντελώς αυθαίρετες αποφάσεις επί των επιμέρους προσωπικών έννομων συμφερόντων, που θίγουν έτι περαιτέρω τα σχετικά ατομικά/συλλογικά δικαιώματα, με την παράλληλη καταστρατήγηση αναπόφευκτα και των διατάξεων του άρθρου 13 της Ε.Σ.Δ.Α. (δικαίωμα αποτελεσματικής διοικητικής προσφυγής). Υποστηρίζοντας μετά ταύτα, ότι δεν υφίσταται οποιοδήποτε αποτελεσματικό, είτε διοικητικό, είτε ένδικο, εγχώριο δικαιοδοτικό βοήθημα/μέσο για την ουσιαστική διαφύλαξη και εξέταση των τυχόν προσβαλλόμενων έννομων συμφερόντων επί των σχετικών δικαιωμάτων των μελών της.

Τρίτη υπόθεση Προσφυγής στο Ε.Δ.Δ.Α. αναφορικά με τη μη λήψη επαρκών θετικών προστατευτικών μέτρων

22. Αριθμός Προσφυγής 53600/2020

από πλευράς κράτους δικαίου ως προς το βέλτιστο και πλέον πρόσφορο και αναγκαίο περιορισμό των προσβολών επί της ίδιας ζωής και των ποιοτικών συνθηκών της οικογενειακής και οικιστικής διαβίωσης (επίσης κατά τ' άρθρα 2 και 8 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. αντίστοιχα) ενόψει των απειλών και των κινδύνων της Κλιματικής Αλλαγής είναι η διαφορά *D. Carême κατά Γαλλίας*,²³ όπου και σε αυτή την περίπτωση βρισκόμαστε εν αναμονή κρίσης από την Ευρεία Σύνοψη του Δικαστηρίου, κατά παραπομπή στις 31-05-2022 από το Τμήμα που αρχικώς επιλήφθηκε.

Ο προσφεύγων Damien Carême, νυν ευρωβουλευτής που εντάσσεται στην ευρωπαϊκή κοινοβουλευτική ομάδα των οικολόγων-«πράσινων», διακριτά με την ιδιότητα τόσο του πολίτη-κατοίκου του παράκτιου Δήμου Grande-Synthe, που βρίσκεται στην περιοχή της Μάγχης, όσο και με την ιδιότητα του Δημάρχου του οικείου Ο.Τ.Α. στη Βόρεια Γαλλία απέστειλε στις 19-11-2018 σειρά προτάσεων και συναφές Ψήφισμα προς τη γαλλική Προεδρία της Δημοκρατίας, τον Πρωθυπουργό της γαλλικής Κυβέρνησης και τον αρμόδιο Υπουργό Περιβάλλοντος («Οικολογίας»), αξιώνοντας και καλώντας τους ως άνω φορείς της κεντρικής Πολιτείας να λάβουν επιπλέον αποτελεσματικά προστατευτικά μέτρα σχετικά με τον αναγκαίο δραστικό περιορισμό των αρνητικών επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής, καταρτίζοντας τις απαραίτητες νομοθετικές και ρυθμιστικές παρεμβάσεις σε συμμόρφωση μάλιστα και με τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας.

Στις 23-01-2019 ο προσφεύγων και παράλληλα ο Δήμος Grande-Synthe μέσω του συλλογικού του οργάνου του Δημοτικού Συμβουλίου, άσκησαν αίτηση ακύρωσης στο Conseil d' État, ζητώντας την ακύρωση της σιωπηρής άρνησης της κεντρικής Πολιτείας να δράσει κατά τα ως άνω και επί της ουσίας αξιώνοντας να ακυρωθεί η παράλειψη της νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας της Γαλλικής Δημοκρατίας, κατ' εφαρμογή των υποχρεώσεων της επί των αναγκαίων θετικών ρυθμιστικών και νομοθετικών παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών κινδύνων της Κλιματικής Αλλαγής, ιδίως σε συνάρτηση με τα θεμελιώδη ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα της αξιοπρεπούς και ασφαλούς διαβίωσης. Στις 19-11-2020 το Conseil d' État δεν αποδέχτηκε και απέρριψε την ύπαρξη προσωπικού και άμεσου έννομου συμφέροντος του πρώτου προσφεύγοντος για την άσκηση του ένδικου βοηθήματος της αίτησης ακύρωσης ως ιδιώτη-κατοίκου της θιγόμενης από την Κλιματική Αλλαγή περιοχής, ενώ αντίθετα δέχτηκε το έννομο συμφέρον του ως άνω Δήμου εκ των περιβαλλοντικών του αρμοδιοτήτων ως πεδίο δράσης και αυτοδιοικητι-

κής μέριμνας επί της ισόρροπης προοπτικής των όρων της βιώσιμης ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Ως εκ τούτου, το καλοκαίρι του 2021 το Conseil d' État ακύρωσε τη σιωπηρή άρνηση της γαλλικής Κυβέρνησης, κατά παράλειψη νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας, διαπιστώνοντας μάλιστα, με βάση τα δεδομένα της επιστήμης, ότι ο περιορισμός των εκπομπών ρύπων στην επικράτεια της Γαλλίας τα έτη 2019 και 2020 (κατά 12%) ήταν εντελώς ανεπαρκής σε σχέση με τους ίδιους του εθνικούς στόχους σε διεθνές επίπεδο και αναφορά, με βάση τη Συνθήκη του Παρισιού περί μείωσης των εκπομπών ρύπων κατά 40% έως το 2030. Μάλιστα, μέσα από το διατακτικό του, το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας με την εν λόγω απόφαση απαίτησε από τη Γαλλική Κυβέρνηση να θεσμοθετήσει επιπρόσθετα και πλέον αποτελεσματικά μέτρα έναντι της Κλιματικής Αλλαγής έως τις 31-03-2022.²⁴

24. Βλ. παράλληλα συναφείς γνωστές νομολογιακές αναφορές: της υπόθεσης Urgenda του ανώτατου εθνικού Δικαστηρίου της Ολλανδίας (Supreme Court of the Netherlands, Urgenda Foundation v.State of the Netherlands, Judgment (English), 13 January 2020: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2019:2007>) που προσέδωσε κανονιστικό βάθος στις διεθνείς περιβαλλοντικές δεσμεύσεις, όπως του Πρωτοκόλλου του Κιότο, κρίνοντας ως ανεπαρκείς τις δράσεις του Ολλανδικού κράτους έναντι των μη αναστρέψιμων και καταστρεπτικών περιβαλλοντικών και κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής με ευθεία προσβολή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ιδίως υπό την προοπτική των άρθρων 2 και 8 της Ε.Σ.Δ.Α. περί προστασίας της ίδιας ζωής και των (κατάλληλων και βιώσιμων) συνθηκών οικογενειακής και οικιστικής διαβίωσης. Βλ. επίσης και απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας (German Constitutional Court, BVerfG, Judgment, 1 BvR 2656/18, 24 March 2021, para. 145-150, 182-183, www.bverfg.de/e/rs20210324_1bvr265618.html), όπου, λαμβάνοντας υπόψη τις εκθέσεις του IPCC, τη Συμφωνία του Παρισιού και τις ίδιες τις θεσμικές εγγυήσεις του γερμανικού Συντάγματος με έμφαση στη διαγενεακή ισότητα, έκρινε ότι η υπάρχουσα αναμικτή και αλυσιτελής γερμανική νομοθεσία για την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής παραβιάζει σειρά κεκτημένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, θέτοντας ευθέως έναν επαπειλούμενο κίνδυνο συναφών προσβολών από τη μη τήρηση των επιβεβλημένων και επιτακτικών εθνικών δεσμεύσεων για τον δραστικό περιορισμό των ρύπων με κανονιστική βάση τα εγκεκριμένα επιστημονικά δεδομένα. Ως προς την ευθεία προσβολή ανθρωπίνων δικαιωμάτων επί ανεπαρκών δημοσίων παρεμβάσεων και παραλείψεων βλ. και απόφαση ανώτατου ακυρωτικού Δικαστηρίου της Κολομβίας στη Λατινική Αμερική που κρίθηκε ότι το κράτος παραβίασε σειρά συνταγματικών δικαιωμάτων, υπό το πρίσμα της αρχής της διαγενεακής ισότητας και της διασφάλισης ενός υγιούς και ασφαλούς περιβάλλοντος διαβίωσης, κατά την αποτυχία του ν' αποτρέψει την αποψίλωση του τροπικού δάσους του Αμαζονίου (Supreme Court of Justice of Colombia, Demanda Generaciones Futuras v. Minambiente, Judgment, 5 April 2018, <http://climatecaschart.com/climate-change-litigation/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-do>

23. Αριθμ. Προσφυγής 7189/21

Υπό το σκεπτικό αυτό, στο ενδιάμεσο ο ιδιώτης προσφεύγων Damien Carême κατέθεσε ατομική Προσφυγή στο Ε.Δ.Δ.Α. για την επιβεβλημένη νομοθετική συμμόρφωση-προστατευτική παρέμβαση της Γαλλικής Δημοκρατίας έναντι των επαπειλούμενων κινδύνων της Κλιματικής Αλλαγής, ευθέως γύρω από την απόλαυση και διασφάλιση των ατομικών του δικαιωμάτων επί της ποιότητας και «φυσιολογικής» ιδιωτικής και οικογενειακής του διαβίωσης, εγείροντας ακόμα και ζητήματα επί της διαφύλαξης της περιουσίας και της ιδιοκτησίας του στην εν λόγω παράκτια περιοχή.

Με βάση όλα τα παραπάνω, το βασικό πρακτικό ερώτημα και η όλη δικαιοδοτική προβληματική δεν ερίζεται πλέον στο «αν», αλλά στο «πώς» το Ε.Δ.Δ.Α. θα αξιολογήσει και θα εξετάσει συντεταγμένα δικαιοκεντρικά, και όχι μετέωρα δικαιοπολιτικά, την έννομη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έναντι των δυσμενών επιπτώσεων-προσβολών που ανακύπτουν επ' αυτών από τις αρνητικές πιέσεις της Κλιματικής Αλλαγής και την περιβαλλοντική υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης εντός μίας διαγενεακά δημοκρατικής και ισόρροπα αλληλέγγυας ευρωπαϊκής Πολιτείας.

Συναθροίζοντας και αποκωδικοποιώντας τις πλέον σημαίνουσες δικονομικές και αξιολογικές δικαιοπλαστικές προκλήσεις που βρίσκεται προ των πυλών να εκτιμήσει το Ε.Δ.Δ.Α. στις σχετικές έννομες κρίσεις του, κατά την Ευρεία Σύμβασή του, με κεντρομόλο άξονα την ρυθμιστική προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσα από τη θετική διάρθρωση ενός κοινού και αλληλέγγυου δημοσίου συμφέροντος ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη δικαίου έναντι των πολυεπίπεδων προσβολών που επέρχονται από τις ανατρεπτικές δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης που επιφέρει η Κλιματική Αλλαγή, επιβάλλεται με δικαιοαξιακή και συλλογιστική συνοχή να διερευνηθεί συστηματικά και επαρκώς:

α. επί του παραδεκτού των Προσφυγών,²⁵ η στοιχειοθέτηση καταρχάς του έννομου συμφέροντος των προσφευγόντων μερών (ως υπαρκτού, προσωπικού και άμεσου) σε ευθεία μάλιστα συνάφεια με τις δικαιικές περιβαλλοντικές αρχές της πρόληψης, της προφύλαξης και της διαγενεακής ισότητας και σε παράλληλη έννομη συνάρτηση με την συνεκτίμηση της σημασίας της εκάστοτε προσβολής και της έκτασης των επαπειλούμενων «δημόσιων» κινδύνων,

β. σε δεύτερο χρόνο επί της ουσίας των ένδικων διαφορών, η μεθοδολογικά αποδεικτική διασύνδεση μεταξύ της άμεσης και προσωπικής βλάβης του προσφεύγοντος²⁶ μέσα από την αυθαίρετη και παράνομη απομείωση των έννομων του δικαιωμάτων και την αντίστοιχη περιβαλλοντική προσβολή,²⁷ εξαιτίας των κλιματικών μεταβολών, κατά τον αντίστοιχο επιμερισμό της ευθύνης και των απαιτητών θετικών εγγυήσεων μίας ευνομούμενης δημοκρατικής Πολιτείας,

γ. επίσης επί του καταρχήν δικαιοδοτικά παραδεκτού, αλλά ταυτοχρόνως και επί της διαφύλαξης του πυρήνα του ουσιαστικού δικαιώματος πρόσβασης στη δικαστική προστασία και στην «εσδαϊκή» δίκαιη δίκη, το ζήτημα της μη εξάντλησης των εθνικών ένδικων μέσων,²⁸ είτε σε περιπτώσεις που κρίνεται επί του αντικειμένου της έννομης προσβολής το μη πρόσφορο (χρονικά και οικονομικά) της τήρησης της συγκεκριμένης δικονομικής προϋπόθεσης σ' ένα σύνολο επιπλέον του ενός εναγόμενων κρατών (βλ. *Duarte Agostinho*), είτε σε περιπτώσεις που οι προσφεύγοντες δεν διαθέτουν καν τέτοια δυνατότητα ή που αποκλείονται επί της ουσιαστικής εξέτασης των τιθέμενων προσβολών σε προσωπική βάση, δίχως ωστόσο να παροράται η αρχή της επικουρικότητας της Σύμβασης σε σχέση με την ευθεία τήρησή της από τα ίδια τα κράτη-μέλη.

δ. η δυναμική ερμηνεία της Σύμβασης, πέρα από την οριοθέτηση και τον προσδιορισμό των σύγχρονων διαστάσεων και προοπτικών των παραδοσιακών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στο τι αυτά εγκολπώνουν και αξιώνουν θετικά και αποθετικά από το κράτος δικαίου, ως προς άλλες κοινώς αναγνωρισμένες από τα συμβαλλόμενα μέρη-κράτη διεθνείς Συμβάσεις (βλ. Σύμβαση Aarhus περί διαδικαστικών περιβαλλοντικών δικαιωμάτων), αλλά και ως προς τα περιθώρια εκτίμησης, τις δυνατότητες και το διακρατικό επιμερισμό της ευθύνης του κράτους δικαίου κατά τις συνεργατικές απαιτήσεις μίας δημοκρατικής και ισόρροπης Πολιτείας επί των αλληλοεπιδρώνων κοινωνικο-οικονομικών συμπερομένων,²⁹

ε. η υπερ-εδαφική ελεγχιμότητα της ευθύνης για μία κατεξοχήν διασυνοριακή και διάχυτη προσβολή επί των επιμέρους των έννομων δικαιωμάτων των προσφευγόντων,

cuments/2018/20180405_11001-22-03-000-201 8-00319-00_decision.pdf.)

25. Σημ.: βλ. αντίστοιχα αρνητική και απορριπτική προσέγγιση επί του παραδεκτού ατομικού έννομου συμφέροντος σε επίπεδο ελέγχου των προστατευτικών δράσεων της Ε.Ε. σχετικά με την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής σε C-565/19 P Δ.Ε.Ε. Armando Carvalho κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

26. βλ. άρθρο 34 Ε.Σ.Δ.Α.

27. βλ. Cordella κατά Ιταλίας και Smaltini κατά Ιταλίας

28. βλ. άρθρο 35 Ε.Σ.Δ.Α.

29. Σημ.: Η Ε.Σ.Δ.Α. έτσι και αλλιώς διαρθρώνεται ως ένα «ζωντανό» συνταγματικό βάρος κείμενο που πρέπει να ερμηνεύεται, μεταξύ άλλων, σύμφωνα με τους σχετικούς κανόνες και αρχές δημοσίου διεθνούς δικαίου, και, ειδικότερα, υπό το πρίσμα της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών.

ντων από περισσότερα του ενός κράτη-«θύτες»,³⁰ υπαγόμενα ωστόσο στο ενιαίο νομικό περιβάλλον (“*espace juridique*”) της Ε.Σ.Δ.Α. (και όχι από αμιγώς «τρίτα» και ανέλεγκτα ως προς τη Σύμβαση κράτη), δίχως παράλληλα να επέλθει ένας έντεχνος υπέρμετρος δικαιοδοτικός παρεμβατισμός του Δικαστηρίου καθ’ υπέρβαση (*ultra vires*) των αρμοδιοτήτων της Σύμβασης στις υποκείμενες έννομες τάξεις.³¹

30. Σημ.: Αν και το Δικαστήριο έχει πλέον εξετάσει περισσότερες από 300 «περιβαλλοντικές» υποθέσεις μέχρι σήμερα δεν έχει εκδώσει ποτέ απόφαση σχετικά με διασυνοριακές περιβαλλοντικές προσβολές επί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

31. βλ. περαιτέρω T. Eicke (Δικαστής Ε.Δ.Δ.Α. από το Ην. Βασίλειο), *Climate Change and the Convention: Beyond Admissibility*, *European Convention on Human Rights Law Review* 3 (2022), σελ. 8-16.

Γίνεται συνεπώς αντιληπτό, πως οι εκκρεμούσες υποθέσεις γύρω από τις έννομες συνθήκες της Κλιματικής Δικαιοσύνης θα δοκιμάσουν τον ρόλο, τις αρμοδιότητες και τη θέση του Δικαστηρίου, αλλά και τη συντεταγμένη αντίδραση των κρατών-μελών, ως προς την προστατευτική και εγγυητική τους διαδραστικότητα μεταξύ δικαιωμάτων και κοινού δημοσίου συμφέροντος. Δίχως μάλιστα να υπάρχουν περιθώρια, αλλά και χρόνος για άλλες δικαιοπολιτικού τύπου υπεκφυγές ως προς τη συγκροτημένη σύνθεση ενός βιώσιμου και ισορροπημένου δικαιοδοτικού “*modus vivendi*” διακυβερνητικής βιωσιμότητας και ανθρωπιστικής αλληλεγγύης.³²

32. H. Keller - C. Keri, *The Future is Now: Climate Cases Before the ECtHR*, *Nordic Journal of Human Rights*, Τεύχος 40, Routledge, 2022, σελ. 153-174.